

ДЕРЖАВНИЙ ПЕРЕВОРОТ 29 КВІТНЯ 1918 р.: ПРИЧИНИ ТА ПЕРЕБІГ ЗАХОПЛЕННЯ ВЛАДИ П.СКОРОПАДСЬКИМ

У статті відтворено події, що стали причиною падіння влади Центральної Ради, процес підготовки та обставини успіху державного перевороту на чолі зі П.Скоропадським, перебіг з'їзду хліборобів 29 квітня 1918 р. та роль у цих подіях внутрішнього й зовнішнього чинників.

29 квітня 1918 р. припинила своє існування Українська Народна Республіка. Державний переворот, здійснений організацією Українська народна громада, привів до влади генерала Павла Скоропадського, якого того ж дня було оголошено гетьманом із диктаторськими повноваженнями. Так на сім із половиною місяців виникла очолювана ним Українська Держава у формі гетьманату.

Утім, історики й досі сперечаються, які сили були визначальними в успіху гетьманського перевороту та в такому легкому падінні Центральної Ради. Тут варто насамперед з'ясувати і розвести у належні площини причинно-наслідкові аспекти. І одним із перших питань у цій галузі є не стільки, чому державний переворот відбувся так легко, а, щонайменше, в кількох інших, предтечних «чому»: чому взагалі постала потреба у радикальній зміні влади та чому переворот став можливим? Відповідь на ці «чому», як правило, апріорі не може бути однозначною, але її вихідні складові кореняться здебільшого не в особі П.Скоропадського, не в «підступах» консервативних (контрреволюційних чи буржуазних, як хотіли б їх назвати деякі сучасні адепти радянської історичної школи) кіл, не в більшовиках і навіть не в німецько-австрійському факторі, а в самій Центральній Раді чи, вірніше, – її провідниках.

Щоб внести ясність у поставлені питання, необхідно оглянути та зіставити самі факти перебігу змін влади у 1918 р., їх розвиток, характер, чинність і наслідки, перш за все з юридичного, історико-правового боку. Слід розглянути зазначені події не з погляду політичних уподобань або аналізу змісту, форми й здобутків того чи іншого державного утворення, представленого цими правлячими колами, а суто зі встановленого міжнародного погляду на визначення характеристики засобів опанування влади, виходити винятково з факту обставин її перебрання, не вдаючись до будь-яких політичних чи інших сентиментальностей.

Ще на світанку своєї історії (весна – літо 1917 р.) Центральна Рада формувалася із соціалістичних партій, організацій та спілок. В остаточному варіанті з 19 партій, представники яких перебували в її лавах, 17 мали виразне соціалістичне спрямування. До того ж система виборів до Центральної Ради не була загальнонародною (а отже – демократичною). Партії есерів

* Гай-Нижник Павло Павлович – доктор історичних наук, старший науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАНУ.

та есдеків заздалегідь отримали (невідомо, з огляду на які пропорції делегування від населення) більшість місць. Буржуазно-демократичні, консервативні і ліберальні партії та організації не були допущені до участі у роботі Центральної Ради, а певні помірковані елементи просто витіснялися з неї. Таким чином, визначати УНР періоду Центральної Ради як «парламентську за формою, демократичну за сутністю, соціалістичну за ідейною спрямованістю»¹ – не зовсім вірно.

Більш доречним було б визначення, що УНР мала характер соціалістичної республіки з обмеженою демократією та ознаками соціально-класової системи народного представництва і революційного парламентаризму. Крім того, соціалістичними провідниками УНР фактично було узурповано не лише політичну владу (а отже, і можливість впливів на соціально-економічні шляхи розвитку країни), а й саме поняття належності до українства, українського народу, права будь-якого громадянина брати участь у визначенні долі власної Батьківщини. Несоціалістичні партії та організації (навіть національного, проте поміркованого спрямування), середні й заможні верстви населення (т.зв. середній клас), національна буржуазія були викинуті на узбіччя націєтворчого та державно-політичного процесу. Більше того, на практиці селянство та робітництво, від імені яких творилася нова українська державність і будувався новий соціальний лад, також були позбавлені можливостей і важелів впливу на соціально-економічну політику в державі, а республікою керувала лише група інтелігентів-романтиків.

Такий підхід призвів до неспроможності уряду не лише адміністративно опанувати країну, але й налагодити власну роботу. Ще 29 жовтня 1917 р. голова першого (соціал-демократичного) уряду Центральної Ради В.Винниченко практично визнав бездіяльність генеральних секретарів у справі розбудови державної урядової та адміністративної служби, коли заявив, що «перші часи роботи Генерального Секретаріату пройшли на зміцнення самого секретаріату в більш моральному смислі», а очолюваний ним «Генеральний Секретаріат існував досі більш фіктивно, ніж реально, бо у нього не було майже жодних органів і апаратів. Через те діяльність його не відзначалась широтою і помітністю, бо багато праці йшло на внутрішнє налагодження апарату»². Голова уряду нарікав на неготовність національної інтелігенції до відповідної роботи та загальну кадрову кризу, відсутність грошей і підтримки з боку Тимчасового уряду Росії³.

Військовий міністр Центральної Ради полковник О.Жуковський згадував про ті часи із захопленням і, водночас, з жалем та усвідомленням історичного заручництва політичної долі тогочасної УНР: «Майже кожен із діячів počував себе Наполеоном, počував себе героєм, призваним спасти отчизну і дати їй лад та порядок. Багато із них міркували в душі, що тільки він один покликаний і призваний історією до святого діла – відродження

¹ Пиріг Р.Я. Державна служба гетьманату Павла Скоропадського // Нариси історії державної служби в Україні. – К., 2008. – С. 185.

² Народня воля. – 1917. – 31 жовтня; Нова Рада. – 1917. – 3 листопада.

³ Нова Рада. – 1917. – 3 листопада.

батьківщини. У цьому виявилось інтелігентське кружкове виховання і вплив російської культури. Чисті душею, з великими святими ідеалами, переповненим серцем робити і принести людству добро, любов та правду, але простої роботи, техніки в праці, адміністративного хисту і марудної мілкої щоденної роботи для них вона не була зрозумілою... Правда, не всі то з чистими намірами [...], щоб щиро працювати. Не треба забувати. Це був період перегонків у розрішенню політично-соціально-економічних питань, порівнюючі з совдепією. А такі обставини, в свою чергу, висували на підмостки політичного життя політиків демагогів, різних авантюристів, людей аморальних, безпринципних, які устраювали свої особисті інтереси і хтіли взяти від життя, від других людей що тільки можна взяти, але накладати високих обов'язків на себе, ні – це заборонялося, це не полягало в їхній натурі»⁴. О.Жуковський із розпачем зазначав, що такі обставини не могли сприятливо впливати на будівництво армії. Проте буде цілком справедливим зауважити, що всі ці фактори не могли негативно не позначитися й на процесі плідної діяльності органів державної влади, формування яких щойно розпочалося, а відтак і взагалі на перебіг національного державотворення за часів Центральної Ради.

Перш за все плідній роботі перешкоджала кадрова проблема. Штатне укомплектування відомств так і не набуло оптимального вигляду. Підбір працівників за соціальним походженням та партійною належністю викинув за межі державотворчої роботи досвідчених у таких справах фахівців середньої ланки. Непродумана кадрова політика призводила до того, що в органах виконавчої влади не було досвідчених, професійно підготовлених державних службовців.

Закон Центральної Ради «Про утворення українського народного війська» від 3 січня 1918 р. практично знищував ідею створення збройних сил УНР⁵. Після відмови від будівництва національної армії та усунення від служби кваліфікованих, але «соціалістично несвідомих», державних та інших службовців, до числа незадоволених політикою Центральної Ради потрапив і численний прошарок цивільних і військових службовців.

«Техніки, інженери, промисловці, дідичі, управителі культурних маєтків, всі інтелігентські сили, цілий вихований літами апарат новочасної суспільности, що міг би одиноким вирвати край з руїни, загнано в кут», – справедливо зазначалося на Всеукраїнському з'їзді хліборобів-демократів⁶. У підсумку, неспроможність уряду УНР налагодити в республіці апарат влади та механізм утілення у життя власних рішень сприяли виникненню в державі системної управлінської кризи. Реальна влада Центральної Ради та її урядів фактично поширювалася лише на Київ з околицями.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.4.

⁵ Там само. – Ф.1076. – Оп.1. – Спр.6. – Арк.2.

⁶ Вісті Всеукраїнського з'їзду демократів-хліборобів. – 1918. – 29 квітня.

Більше того, насправді Центральна Рада так і не стала «уособленням національно-демократичного фронту»⁷, позаяк саме її лідери розкололи спочатку український національний рух (самостійники були оголошені ними ледь не провокаторами, а середній клас та консервативні кола взагалі позбавлялися права бути представниками українства), а згодом було нівельовано й поняття демократичного фронту (взяти хоча б політику утиску профспілок, ставлення до несоціалістичних українських організацій та партій) тощо. На жаль, вона стала уособленням лише національно-соціалістичного фронту, а не національно-демократичного.

Таким чином, уже з перших місяців існування Центральної Ради її лідерами було закладено під щойно збудований фундамент УНР міну вповільненої дії. Для примусово усунених від можливості брати участь у політичному житті держави і впливати на її соціально-економічний розвиток (чи, скажімо, хоча б скласти офіційно визнану опозицію) середніх та великих землевласників, дрібної і крупної буржуазії різного ідеологічного й політичного світогляду, яка усвідомлювала неможливість легальним шляхом (як опозиція) зайняти політичну нішу в державі, цілком природним було прагнення здобути її силоміць. Параліч же влади та системна управлінська криза лише додавали наснаги тим, хто після українсько-більшовицької війни були вже не просто невдоволені Центральною Радою, а вважали її нездатною до політичного керівництва державою. Таке становище логічно почало й зближувати між собою ці різні, але однаково незадоволені кола, які розпочали процес власної структуризації та консолідації. Таким чином, у країні виникла ще й глибока системна політична криза.

Остаточну ж крапку у долі УНР, репрезентованій Центральною Радою, поставила криза економічна. Не спромігшись опанувати ситуацію (чи хоча б якимось чином поліпшити її), українська соціалістична влада втратила лояльність робітництва (саме лояльність, а не підтримку, адже її практично не мала), залізничників (що обслуговували важливу не лише з торговельно-економічного, а й з військово-стратегічного боку галузь), які понад чотири місяці не бачили зарплатні, протестними страйками паралізувавши країну. І, врешті, в підтримці Центральній Раді відмовили ті, кого вона вважала за свою соціальну базу, які були для неї взірцем українства – селяни. Село, унаслідок бездіяльності уряду УНР кинуте напризволяще, не пробачило Центральній Раді невіршеності земельного питання. Безземельні селяни почали на власний розсуд «господарювати», а дрібні хлібороби – самоорганізовуватися, аби вижити, проте й ті, і інші вже не вважали Центральну Раду за «свою» владу. Відсутність же армії і зовсім залишила УНР беззахисною як перед внутрішніми, так і зовнішніми загрозами.

Таким чином, увесь цей комплекс крайнощів, сукупність управлінської, політичної та економічної криз фактично ізолювали Центральну Раду та її уряд від власного народу і в усьому цьому й слід шукати причини падіння УНР. Сам же факт державного перевороту та різні аспекти його практичної

⁷ Солдатенко В.Ф. До питання про механізм державного перевороту 29 квітня 1918 р. // Гетьманат Павла Скоропадського: історія, постаті, контрверсії. – К., 2008. – С.41.

реалізації є лише наслідками безкомпромісності провідників Центральної Ради у різних сферах суспільно-політичного життя і державотворчої неспроможності тогочасних соціалістичних керівників УНР.

Фактично Українська Народна Республіка була знищена ще протягом січня – лютого 1918 р. більшовиками, і причиною цього були не червоні війська, а вже названі вище фактори слабкості української державності. Програш війни був тільки наслідком і лише інший зовнішній чинник (німецький та австро-угорський) реанімував УНР. Із програшу війна перетворилася на перемогу з додатковими бонусами: офіційна державність, її визнання державами Четверного блоку (відтак УНР ставала суб'єктом міжнародних відносин), можливість здійснювати стабільні зовнішньоторговельні операції (навіть за тими умовами, які були визначені Берестейським договором від 9 лютого та сумарним торговельним договором від 23 квітня 1918 р., це мало пожвавити господарчі відносини в Україні й вивести УНР з економічного ступору), виготовлення достатньої маси національних грошей, захищених від підробок (що надало б коштів для вливання в економіку та на соціальну сферу) тощо. Проте головним бонусом для Центральної Ради була її захищеність і можливість відновити у країні стабільність та лад.

Центральні держави потребували продовольства, і їм байдуже було – дадуть його українські есери, соціал-демократи чи консерватори. Уряд УНР мав лише скористатися цією нагодою, відновити владні структури, здійснити реформи, проаналізувати причини власних невдач і, «залатавши» державотворчі прогалини, шляхом соціального й політичного компромісу повернути авторитет української влади у суспільстві. Проте курс уряду В.Голубовича не змінився, як і позиція Центральної Ради щодо принципів і форми державного будівництва! Отже, УЦР, а з нею й Українська Народна Республіка, за тієї структури владно-управлінських інституцій, які існували на той час, були приречені на падіння. Питання полягало лише в тому: коли, хто і в який спосіб підірве її іззовні, або коли ця вибухова суміш здетонує із середини. Сталося так, що обидва ці фактори вже визрівали практично одночасно, а у квітні 1918 р. визначили подальшу долю Центральної Ради та української державності.

Між тим у країні все більше загострювалося військово-політичне і соціально-економічне становище. Зростало обопільне напруження і в стосунках між Центральною Радою та німецько-австро-угорським командуванням. Берлін та Відень непокоїла безгосподарська політика уряду УНР, що ставило під загрозу продовольчу ситуацію в їхніх країнах. Крім того, союзницькі війська в умовах безладу у країні все більше і більше змушені були виконувати поліцейські функції, а це не лише зумовлювало ескалацію протистояння з населенням (яке мало на руках чимало зброї, достатньої для партизанської війни, і, до того ж, підбурювалося до опору самими українськими соціалістами), а й змушувало представників німецького та австро-угорського командування вже з березня 1918 р. раз у раз ставити перед своїм політичним керівництвом питання: чи для цього вони прибули в Україну і чи варто підтримувати в Києві режим, який здатен лише на декларації та соціалістичну риторичку?

Так, наприклад, 30 березня 1918 р. австро-угорський посол в УНР граф Й.Форґач у телеграмі до Відня, повідомляючи міністрові іноземних справ О.Черніну про жалюгідний стан залізничної галузі України, доповідав ще й про владний та господарчий хаос і «повний крах фінансової системи»⁸. Промайнула думка, що для виправлення становища «необхідні певний час і зовсім інша державна влада, а не уряд кількох молодих безпорадних революціонерів та соціал-демократичних утопістів»⁹. 2 квітня 1918 р. головнокомандувач 4-ї австро-угорської армії телеграмою з Одеси повідомляв головне армійське командування в Бадені та міністерство іноземних справ у Відні про критичний стан Центральної Ради, додаючи, що в Одесі ходять чутки, «що німці в Києві готуються взяти на себе повноваження уряду»¹⁰, тобто, повалити Центральну Раду і встановити власну адміністрацію на військово-окупаційних засадах.

Отже, наприкінці березня – на початку квітня 1918 р. австрійська розвідка вже мала відомості про плани німців скинути Центральну Раду власними силами і «взяти на себе повноваження уряду». Як бачимо, наприкінці березня – на початку квітня ще не йшлося про пошук претендента на диктатора, а тим паче, про кандидатуру П.Скоропадського, який у березні лише прибув до української столиці.

Натомість німецько-австро-угорське командування дедалі більше переймалося здоланням величезних труднощів в отриманні обумовлених з урядом УНР продовольчих запасів, чому було кілька причин. Головною з них стало небажання переважної частини населення продавати продукти, навіть за пристойну платню, нещодавнім ворогам. Цьому стану сприяла й невизначена позиція самого уряду України, в якому тривали запеклі суперечки та контрагітація проти нових союзників, а також таємна діяльність агентів французького командування, які обіцяли залізничникам грошові винагороди за затримку кожного вагона з продовольством, що мав бути спрямований до Німеччини та Австро-Угорщини. Як наслідок, у бруксах коліс опинявся пісок, потяги зазнавали аварій навіть під час маневрування на станціях. Зі свого боку, німці жорстоко карали за будь-яку зумисну затримку ешелонів із продзапасами, іноді їм доводилося навіть споряджати власні війська для охорони потягів або ж важливих станцій¹¹.

Зрештою, німецьке командування висунуло вимогу до українського уряду, аби він розпочав організацію внутрішньої охорони. Пропонувалося з цією метою в кожному повіті сформувати спеціальний підрозділ (роту), але здебільшого всі ці заходи влада Центральної Ради провалила. Тим часом величезні запаси обох колишніх російських фронтів (Румунського та Південно-Західного) почали інтенсивно розкрадатися. Такі дії не залишили німецьке командування байдужим і позаяк, за договором з УНР, із цих

⁸ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – Philadelphia, 1966. – Bd.I. – S.348–349.

⁹ Ibid. – S.349.

¹⁰ Ibid. – S. 347.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.54–55.

військових запасів третина мала бути передана німцям, вони зрештою встановили повний контроль над використанням та витратами цих запасів¹².

Поступово німецькі та австро-угорські війська почали прибирати до рук залізниці, склади озброєння, хлібні магазини, що призвело у квітні 1918 р. до політичного (дипломатичного) конфлікту між іноземним військовим командуванням та урядом УНР. Наказ німецького головнокомандувача в Україні фельдмаршала Г.Айхгорна про засів полів і заборону захоплення поміщицької землі від 6 квітня 1918 р.¹³, що його було видано без узгодження з українською владою, викликав різку критику з боку різноманітних діячів Центральної Ради. Уряд УНР заявив про скасування цього наказу, усвідомлюючи, що німецьке верховне командування ніколи не відмовиться від свого розпорядження. При цьому військовий міністр УНР розумів також і беспорядність вітчизняної влади не лише у взаєминах із вищим командуванням німецько-австро-угорських військ, але й щодо стосунків на рівні середньої та нижчої ланки командного складу в провінції. Уже на початку весни 1918 р., їдучи у с. Гриви на зустріч із німецьким генералом Клаузіусом, О.Жуковський усвідомлював, що влада УНР, позбавлена власних збройних сил та адміністративної вертикалі на місцях, змушена буде зіткнутися з численними проблемами у взаєминах із новими союзниками. «Фактично і фізично не можна уникнути свавільних вчинків німецького війська, – писав військовий міністр УНР, – а як додати ще, що відсутність адміністративних органів на місцях, які могли б зразу допомогти розібратись во всіх подібних бешкетах, цілком зрозуміло, утворює ненормальне взаємовідношення»¹⁴.

Ненормальність цих взаємин посилювалася також неспроможністю уряду Центральної Ради опанувати не лише адміністративну владу, а й фінансову та господарчу сфери¹⁵. Так, 8 квітня повноважний представник головного командування австро-угорської армії при уряді УНР подав звіт генерал-майору Вальдштеттену, в якому характеризувалися керівництво УНР, позиції Центральної Ради і міжпартійні стосунки. У документі, зокрема, констатовалося, що уряд УНР «спирається на положення соціал-революційних теорій (розподіл землі, монополізація зовнішньої торгівлі тощо), неопановані ви-яви яких кабінет не може стримувати безпосередньо, то завжди потрапляє до екстремальних ситуацій і невпинно підпадає під різку критику з боку меншості. Навіть серед таких крупних партій як, наприклад, соціал-демократична, дедалі більше звучать докори на адресу уряду в його відступі від загальноновизнаних соціал-демократичних засад, тоді як меншість звинувачує уряд у реакційному шовінізмі та безсиллі щодо зловживань владою окупаційних військ»¹⁶. Тут доречно відзначити три важливих факти: беспорядність

¹² ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.59.

¹³ Киевская мысль. – 1918. – 12 апреля; Народня воля. – 1918. – 13 квітня.

¹⁴ ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.57.

¹⁵ Див.: Гай-Нижник П.П. Фінансова політика Центральної Ради та урядів Української Народної Республіки (березень 1917 р. – квітень 1918 р.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук. – К., 2008. – 32 с.

¹⁶ Ereignisse in der Ukraine 1914–1922 deren Bedeutung und historische Hintergründe. – S.385.

уряду взагалі, розкол між двома найбільшими партіями (есдеками та есерами) і звинувачення соціалістичної опозиції також, але іншопартійного, уряду в безсилості протистояти все зростаючим самоуправним діям іноземних військ. А це вказувало не лише на слабкість влади УНР, а й на те, що у стінах Центральної Ради відкрито звучать заклики до протистояння з німецькими та австро-угорськими силами. Чим не причина схилитися до рішення завдати превентивного удару по такій владі?! Над Україною примарою нависло німецьке: «Wir werden Ordnung schaffen» («Ми наведемо тут лад»).

Водночас у довірі урядові УНР відмовляли навіть його партнери по соціалістичній коаліції. У березні 1918 р. соціал-демократи розгорнули критику кабінету В.Голубовича, вказуючи, що соціалізація має «дрібнобуржуазну, утопічну і реакційну суть»¹⁷. Вони вимагали також змін до земельного закону та перегляду результатів виборів до Установчих зборів і терміну їх скликання. У цьому з ними солідаризувалися й соціалісти-федералісти, які пішли ще далі – через свою пресу заявили, що вимагають негайної зміни уряду і навіть принципів його формування¹⁸. Із 14 квітня 1918 р. Українська партія соціалістів-федералістів (УПСФ) оголосила про свій перехід до різкої опозиції, а вже 27 квітня її ЦК ухвалив відкликати своїх міністрів¹⁹. Соціалістична владна коаліція фактично розпалася.

На той час одразу кілька правих груп в Україні також прагнули зміни влади в УНР. 9 березня 1918 р. представники підприємницьких кіл, фінансів і сільського господарства робили закиди уряду в бездіяльності, вказуючи у своєму зверненні, зокрема, на параліч економічного життя, хибність політики нерегламентованого робітничого контролю на підприємствах, згубну соціалізацію на селі. Автори документа вимагали здійснення кардинальних, але не соціалістичного характеру, реформ, зазначаючи при цьому, що владі УНР «необхідно відмовитися від тих ілюзій і утопій, які хочуть побудувати майбутнє України на соціалістичних началах у найголовнішій галузі її економічного життя – в сільському господарстві. До тих пір, поки не буде відновлено право власності, жодні зусилля щодо утвердження нормальних умов державного життя в усіх сферах – правовій, економічній, військовій та соціальній – не дадуть ніяких результатів»²⁰. 25 квітня 1918 р. від імені об'єднаних організацій промисловості, торгівлі, фінансів і сільського господарства України (Протофіс) вони виробили «Декларацію урядові Української Народної Республіки», де вказали на своє бачення фінансово-економічного розвитку країни і знову вимагали відмови від соціалістичних експериментів та проведення фахової політики у всіх сферах державного життя²¹.

І якщо хлібороби-демократи, починаючи з березня 1918 р., ще прагнули через пресу та прямий тиск на Центральну Раду (відомі делегації від з'їзду

¹⁷ Робітнича газета. – 1918. – 26 березня.

¹⁸ Нова Рада. – 1918. – 3 березня.

¹⁹ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.44. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.1; Нова Рада. – 1918. – 28 квітня.

²⁰ Киевская мысль. – 1918. – 10 марта.

²¹ Известия Союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства Украины. – 1918. – 28 (15) апреля.

хліборобів у Лубнах, скликаному Українською демократично-хліборобською партією (УДХП) тощо) домогтися кардинальних змін в аграрній політиці, скасування підсумків виборів до Установчих зборів, забезпечення рівних умов щодо політичної діяльності поряд із соціалістичними партіями і несоціалістичними та поповнення своїми членами Центральної Ради²², то інші праві кола України вже не вірили в можливість легальним шляхом досягти змін у країні.

Об'єднане в Раду зем'ян правобережне польське поміщицтво за допомогою австро-угорських підрозділів уже почало репресії проти селян і «збирання» своїх маєтків. У політичному ж плані польські заможні кола в Україні взагалі раді були б не лише зміни влади в УНР, а й повній ліквідації української державності, залюбки сприйнявши бодай австрійський протекторат над Правобережжям. Дзеркальним відображенням на Лівобережжі був про-російський Союз хліборобів (Союз земельних власників) – але вже з готовністю прийняти німецьке правління. 12 квітня 1918 р. його представники надіслали до Центральної Ради телеграму з вимогами не лише негайного припинення експериментів щодо соціалізації землі, а й відставки уряду та розпуску Центральної Ради, аби та «не наразила в подальшому на себе жорстокого, проте справедливого гніву чесного трудящегося населення України»²³. Не очікуючи належної реакції від керівних кіл УНР, 22 квітня 1918 р. Союз земельних власників запропонував німецькому оберкомандо докладно розроблений план утворення в Україні генерал-губернаторства, в якому правитель визначався б німецьким командуванням і керував підвладною йому територією за допомогою очолюваних ним же збройних сил та призначених знову ж таки ним особисто членів директорії. Крім того, великі землевласники пропонували скликати у створеному генерал-губернаторстві відповідні законодавчі збори, які мали б скасувати закони Центральної Ради²⁴.

Такі привабливі як для німців, так і для австрійців пропозиції, здавалося б, мали бути прийнятними для Берліна й Відня. Проте керівництво провідних Центральних держав усе ж не могло дозволити собі подібних заходів і мало зважати принаймні на кілька серйозних застережень. По-перше, такі кроки з будь-якої однієї сторони викликали б природні «тертя» з іншою; поділ України на зони впливу – це одна справа, а поділ на зони прямого військового управління, а отже, і економічної експлуатації країни – зовсім інша; Німеччина та Австро-Угорщина елементарно не мали часу на рутинне з'ясування стосунків не лише між собою, а й з Туреччиною та Болгарією, що вимагало б переписання квот на отримання продовольства, збіжжя, сировини з України між ними. Це б неминуче призвело якщо не до розколу, то до надзвичайного загострення і без того напружених стосунків у середині Четверної коаліції.

²² Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – Ужгород; Нью-Йорк, 1932. – Т.2. – С.16–17.

²³ Невсвілький О.О. Полтава у дні революції та в період смуги 1917–1922 рр. – Полтава, 1995. – С.52–53.

²⁴ Папакін Г. Українська народна громада і Павло Скоропадський навесні 1918 р. // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАНУ. – К., 2008. – Вип.39. – С.137.

Тим паче, що такі «тертя» уже виникли між провідними Центральними державами, приводом до яких стали намагання австрійців докорінно змінити формат їх спільної з німцями присутності в Україні. Справа в тому, що віденський уряд вирішив, що вся Київщина мала б бути об'єднана з Галичиною в окрему територію під протекторатом Австро-Угорщини. На думку австрійців, після краху російських Румунського та Південно-Західного фронтів для них війна з Росією добігла кінця, і вони могли висувати свої окремі умови післявоєнного влаштування в остаточному вигляді. Проти цього рішуче заперечив уряд Німеччини, який дотримувався позицій, що війну іще не завершено й не на часі вести розмови про створення будь-яких постійних політичних угруповань. Натомість німці вважали зайняття України важливим стратегічним здобутком для втілення своїх подальших планів: отримати від УНР обіцяну третину всіх запасів колишніх Румунського та Південно-Західного фронтів, а також дати власним військам, що були зняті з фронту, спокійно відпочити в Україні, уникнувши при цьому виснаження власної території. Крім того, німцям необхідно було, рухаючись теренами України на південний схід, підготувати базу для операцій проти британської Індії, тим паче, що задля розробки такого плану вже було організоване окреме оперативне бюро²⁵.

По-друге, хоча німецька військова партія і пропонувала на певному етапі оголосити Україну окупованою, подібно до Польщі, проте, як справедливо зазначав начальник особистого штабу П.Скоропадського – Б.Стеллецький, для планомірного втілення цього наміру знадобилася б така величезна кількість чиновників і таке значне підсилення військ, що в підсумку постала б потреба у більш значних силах, аніж ті, котрі оперували на колишньому Південно-Західному фронті, а чиновників не вистачило б зі всієї Німеччини²⁶.

По-третє, ліквідація української державності серйозно зашкодила б репутації Центральних держав на міжнародній арені і дала б додаткові козирі антантівській пропаганді. Не менш важливим був і такий аспект – сприйняття подібного кроку громадськістю та політичними колами у, власне, самих країнах Центрального блоку. Як відомо, у Німеччині були досить впливові діячі, що вважали доцільним існування української держави як з геополітичного, так і з економічного погляду, а численні представники соціал-демократії в райхстагу неминуче б використали такий необачний крок на свою користь. В Австро-Угорщині ліквідація України як державного утворення зумовила б не лише політичне загострення, а й ускладнення в національних краях, не кажучи вже про проблеми в Галичині. У Туреччині та Болгарії громадськість також не проковтнула б цей крок, який викликав занепокоєння і влади, позаяк вказував би на неповагу до союзників.

І, нарешті, по-четверте, утілення в життя цього проекту неминуче запалило б пожежу визвольної боротьби українського народу проти окупантів, в яких уже не було б політико-ідеологічного прикриття у вигляді

²⁵ ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.46–48.

²⁶ Там само. – Арк.65–66.

Берестейського договору та київського уряду. До того ж, очолити цю боротьбу могли (і вже були готові) не лише соціалісти чи праві організації, а й більшовики чи навіть (водночас) російська Добровольча армія. Нове відновлення другого фронту на сході Європи з цілком імовірною можливістю взагалі втратити будь-який економічний зиск від палаючої у вогні України було небажаним для Центральних держав, і їх провідні політичні кола всі ці загрози цілком усвідомлювали.

Відтак німці запропонували розмежувати сферу впливу між союзниками таким чином, що вся територія від лінії Волочиськ – Жмеринка – Катеринослав і далі на південь переходить під вплив австро-угорського командування, а на північ – німецького. При цьому німці переймали на себе охорону кордонів на сході, і за це під їх контроль передається територія України на схід від Дніпра. Для підтримки внутрішнього порядку в усіх значних населених пунктах мали розташуватися гарнізони військ союзників, а решта території переходила під українську охорону. При уряді УНР слід тримати посланців Центральних держав, а вище керівництво справами в окупованих територіях доручалося німецькому головнокомандувачу в Києві. Австрійці довго не погоджувалися на подібне рішення, проте німецьке командування рішуче наполягало на своїй позиції і навіть, задля більшої зговірливості своїх союзників, спрямувало до Одеси частину своїх військ, запропонувавши австрійцям здійснити подібне щодо Києва. Австро-угорське командування відмовилося від такої пропозиції, і водночас із невдоволенням проковтнуло прибуття німецьких військ до Одеси та Катеринослава²⁷.

Таким чином, ані німці, ані австро-угорці навесні 1918 р. не могли дозволити собі втягнутися в таку авантюру, як ліквідація української державності, але й змиритися з існуванням Центральної Ради теж уже були неспроможні. Відтак з'явилася ідея зробити ставку на людину, яка б здатна була не лише очолити збережену українську державу, сформувати дієвий несоціалістичний уряд і певною мірою об'єднати навколо себе більшу частину українського населення та партій із різною спрямованістю, але й здійснити такий переворот. Загальний задум щодо його плану й технології виник у начальника німецької військової контррозвідки та поліції майора генерального штабу Гассе. Він же й узявся за втілення його на практиці.

Діючи через своїх агентів із числа місцевої інтелігенції, які, як свідчив згодом Б.Стеллецький, і самі не усвідомлювали того, що стали знаряддям у руках Гассе, німецька контррозвідка домоглася від уряду Центральної Ради дозволу на проведення з'їзду представників хліборобства і землевласників. Одночасно розпочалися приховані переговори з окремими представниками українства про доречність відновлення в Україні історичного національного правління у вигляді виборного гетьманату²⁸. Претендентів у ті бурхливі часи було чимало. Перемовини велися з М.Міхновським, Є.Чикаленком, Б.Ханенком, проте лише задля розпорошення уваги. Головними особами, на яких німці збиралися зробити ставку й розпочати співпрацю у підготовці до

²⁷ ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.50–51.

²⁸ Там само. – Арк.66.

усунення Центральної Ради, були П.Скоропадський, І.Полтавець-Остряниця та І.Луценко.

І.Полтавець-Остряниця, котрий походив із гетьманського роду, приваблював як смілива й рішуча людина, яка була пройнята ідеєю відновлення гетьмансько-козацьких традицій в Україні, пов'язана з вільнокозацьким рухом і готова на будь-які комбінації, що запевняли йому вигоду чи владу. Проте на той час Вільне козацтво не становило потужної та сконсолідованої сили, а політичні авантюризм і неусталені переконання І.Полтавця-Остряниці негативно впливали на його репутацію.

Більш серйозною кандидатурою був лікар І.Луценко, який, фанатично відданий ідеї української державності та гетьманства, був не лише талановитим оратором, що міг повести за собою народ, але й сильним і наполегливим організатором, належав до поміркованих соціалістів (добре згуртованої політичної сили – партії соціалістів-самостійників, що перебувала в опозиції до тогочасного уряду Центральної Ради) і підтримував контакти з українськими військовиками, переважно старшинами загону К.Прісовського, до формування якого мав безпосереднє відношення. Проте така сильна, вольова і принципова натура, як І.Луценко, що має усталені політично-партійні та ідеологічні переконання, і яка, до того ж, є твердим поборником української державності, міг би виявитися досить незручним для Відня і Берліна гетьманом.

Генерал П.Скоропадський походив із гетьманського роду, був аристократом-багатієм, що, не сповідуючи соціалістичних поглядів і не маючи власної міцної політичної партії, проте здобув прихильників серед частини військовиків та заможних верств суспільства, почав формувати навколо себе помірковану праву організацію й, за характеристикою багатьох людей, котрі його знали, був слабовольною, проте досить честюлюбною людиною.

Як згадував майбутній начальник особистого штабу гетьмана Б.Стеллецький, «після ретельної перевірки цих трьох кандидатів та з огляду на те, що монархісти, які оточували німецьке командування, посилено схилилися останнє на бік свого кандидата, воно зупинило свій вибір на Скоропадському, розраховуючи знайти в ньому точного виконавця своїх накреслень. Крім того, вони розраховували, що як людина петроградського вищого кола, він зуміє підтримати престиж вищої влади в країні і що з ним легко буде домовитися»²⁹.

П.Скоропадський був нащадком гетьманського роду, що мало не лише вгамувати тугу народу за сильним лідером та ідеалізованим минулим Гетьманщини, задовольнивши романтичні пориви частини молоді, а й підживити його особисті чесноти стати керівником не гіршим за «славних предків». Його соціальний статус мав заспокоїти великих власників і буржуазію (родина Скоропадських володіла сотнями тисяч десятин землі в різних частинах Росії та України, міською нерухомістю, акціями різних підприємств та вільною готівкою в банках, зберігала картини, речі старовини та єдину

²⁹ Там само. – Арк.67–68.

у світі колекцію табакерок), а служба при дворі імператорським флігель-ад'ютантом – російські націоналістичні кола.

Як відомий бойовий генерал двох воєн (російсько-японської та Першої світової) він мав бути позитивно сприйнятий російським офіцерством, а як українізатор 34-го армійського корпусу – українськими старшинами. Зовсім нещодавні події 1917 р., коли П.Скоропадський зі своїм 1-м Українським (колишнім 34-м) корпусом перейшов під юрисдикцію Генерального секретаріату військових справ і врятував від повалення збільшовиченими загонами Є.Бош Центральну Раду, як і його призначення командувачем військ УНР на Правобережжі, повинні були примирити з його владою не лише українські патріотичні кола, а й поміркованих соціалістичних діячів, що були членами тієї ж Центральної Ради. Ці його кроки мали вказувати на те, що він був не просто лояльним, а прибічником української державності й позитивно сприймав соціальні реформи, навіть якщо не поділяв їх радикалізму. П.Скоропадський був отаманом Вільного козацтва, основу якого становили дрібні та середні хлібороби, а отже, і цей прошарок населення (до того ж – озброєного) мав не лише позитивно сприйняти його як нового керівника держави, а й підтримати у провінції. І, нарешті, як людина військова, з бойовим досвідом, він викликав повагу в окупаційного командування та втілював надії народу на припинення анархії у країні, а загалом – сподівання на спроможність встановлення ладу та початок відновлення нормального життя. До того ж, у розпорядженні генерала П.Скоропадського була власна організація – Українська народна громада (УНГ).

В.Солдатенко не погоджується з раніше висловленою автором (спільно з О.Отт-Скоропадською) тезою, що плани державного перевороту визріли у П.Скоропадського самостійно і здійснював він їх самотужки³⁰, але сам перед цим запереченням зазначає: «Ідея встановлення в Україні диктатури з метою протидії «руйнівним силам» виникла у П.Скоропадського ще в першій половині січня 1918 р.»³¹. Але ж у січні 1918 р. в Україні ще не було австро-угорсько-німецьких військ, отже, він (П.Скоропадський) дійшов такого висновку сам, бачачи абсолютну безпорадність уряду УНР та Центральної Ради, а успіхи більшовиків ще більше переконали генерала в його правоті.

Уже у грудні 1917 – січні 1918 рр. П.Скоропадський ретельно готувався до повалення Центральної Ради саме силовим шляхом. Він був почесним отаманом Вільного козацтва, яке фактично мало дві течії – проурядову (демосоціалістичну) та антиурядову (консервативну). Остання, представлена генеральною радою, тон в якій задавав І.Полтавець-Острияниця, прагнула створити головний кістяк організації з дрібних і середніх хліборобів-власників, що став би оплотом перевороту. У Києві ж тоді у П.Скоропадського вже сформувався гурт, який, власне, був акумулятором плану повалення Центральної Ради. Останній міністр військових справ УНР полковник

³⁰ Отт-Скоропадська О., Гай-Нижник П. Павло Скоропадський. Коротка хроніка життя (1873–1945) // *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – К.; Філадельфія, 1995. – С.40.

³¹ Солдатенко В.Ф. До питання про механізм державного перевороту 29 квітня 1918 р. – С.44.

О.Жуковський згадував, що ще перед приходом у столицю більшовиків ця група (П.Скоропадський, І.Полтавець-Остряниця, І.Луценко та ін.) уже була сформована і провадила активну діяльність із залучення до своїх лав прихильників, зокрема з кола військовиків. «Я знав про те, – зазначає О.Жуковський, – що у нього (Луценка – *П.Г.-Н.*) та других діячів, Остряниця-Полтавець – Скоропадський і інші, відбуваються таємні засідання в отелі на Хрещатику біля Бесарабки, навіть отримав і я запросини на одно із таких засідань. Але не пішов, бо переконаний, що гетьманство на Україні зараз доведе її до загибелі, до знищення всіх демократичних здобутків і кине в обійми нової анархії»³². Як видно, спектр залучення потенційних членів цієї організації був досить широким і такою мірою, що про «таємні» збори її ядра знали навіть ті, чия владу планувалося повалити (!), адже О.Жуковський на той час був товаришем військового міністра УНР. Головним ідеологом гетьманства в цій організації був уже немолодий лікар з Одеси, член Центральної Ради і один із лідерів партії соціалістів-самостійників І.Луценко, який, за словами О.Жуковського, був старим щирим патріотом-українцем досить цікавого типу, «помішаний на ідеї відбудовання на Україні гетьмана і гетьманської влади»³³. Очевидно, саме І.Луценко спільно з І.Полтавцем-Остряницею схилив П.Скоропадського вперше серйозно замислитися не лише над питанням повалення Центральної Ради, а й над ідеєю відродження гетьманства.

Отже, на початку 1918 р. у П.Скоропадського вже склався альянс із генеральною радою Вільного козацтва (І.Полтавець-Остряниця, В.Кочубей) та партією соціалістів-самостійників (І.Луценко), якими провадилася підготовча робота у двох основних напрямках: цементування і розвиток таємної організації, зміцнення та посилення навколо генеральної ради Вільного козацтва заможних і середньозаможних хліборобів.

Утім, для успішного здійснення державного перевороту, як правило, потрібні не лише таємна організація, як його мозковий центр, та озброєні загони добровольчого характеру на місцях, якими по суті мали стати прихильні до П.Скоропадського вільні козаки, а й дисциплінована та регулярна армійська формація. Такою воєнною одиницею мав, за задумом П.Скоропадського та І.Луценка, стати загін, який у січні 1918 р., напередодні евакуації Києва, почав формуватися на чолі з К.Прісовським для боротьби з більшовиками. Це був окремий військовий підрозділ, особовий склад якого на той час складався майже винятково з колишніх старшин-офіцерів, які не мали певного, з погляду соціалістичного керівництва УНР, політичного обличчя, проте були ворогами більшовиків, з якими вони й прагнули вступити у боротьбу.

Саме у формуванні цього «отряду» зі старшин активну участь брав І.Луценко, який постійно приходив до відомства військових справ і наполегливо прагнув та докладав багато зусиль в його становленні, а також через таємну організацію П.Скоропадського безпосередньо залучав старшин до загону. О.Жуковський із цього приводу згадував: «Так от Луценко виявив

³² ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.51 зв.

³³ Там само.

бажання допомогти в організації отрядів для боротьби з більшовиками. Мені і в голову тоді не могло прийти, що намір Луценка входив в плани отої компанії (П.Скоропадського, І.Полтавця-Остряниці та ін. – *П.Г.-Н.*). Правда, отряд швидко став формуватися, але хвилі нашого пробування в Києві були вираховані, а тому не закінчився формувати й на чолі з Прісовським вирушив із Києва з нами. Луценко як шеф залишився при цьому отрядові. Він став добиватись, щоб відділи Прісовськ[ого] називались загонами. Таку невинну забаву я задовольнив. Потім виявилось, що на цей отряд Луценко став дивитись як на цілком власний отряд і що ймення загін входило в план тої козацької ради, які були в Білій Церкві. Почесним батьком козацької ради був Скоропадськ[ий]. Козацька рада стала також формувати загони на боротьбу з більшовиками, але вона одночасно вела боротьбу і проти Центральної Ради, висовуючи гетьманом Скоропадського з цілком не демократичними принципами³⁴. Зазіхання І.Луценка на керівництво загonom викликало різкий протест К.Прісовського, який пригрозив тому вигнанням і доповів про ці факти О.Жуковському. Після цієї доповіді, як зазначав сам товариш (заступник) військового міністра (невдовзі – міністр), йому «стало більш очевидним, що тут знаходиться одно кільце «самостійницького ланцюга», і клубок закулісив'я уже почав передо мною трохи розплутуватись»³⁵. Зі свого боку, І.Луценко розпочав наполегливо перетягувати на бік прогетьманської організації самого О.Жуковського, який, проте, через певний час, після жорсткої розмови, заборонив йому вести гетьманську агітацію.

Тим часом вільнокозацькі загони були вигнані з Білої Церкви більшовиками, а сам П.Скоропадський та його оточення з генеральної козацької ради подалися на Звенигородщину – під захист загонів отамана М.Шинкаря. У Звенигородку вони прибули 26 січня і зупинилися в готелі «Англія», де мешкав тоді М.Шинкар³⁶. Той, своєю чергою, невдовзі повідомив про плани П.Скоропадського товаришеві (заступнику) військового міністра УНР О.Жуковському. Посадовець дізнався, що П.Скоропадський намагався перетягнути отамана на свій бік і радив М.Шинкареві піти з ним у Румунію, де мав намір оголосити набір добровольців до свого війська, що буде споряджене на гроші, які дасть Антанта, а потім рушити на «визволення» України. Проте М.Шинкар не пристав на пропозицію отамана Вільного козацтва, а натомість на нетривалий час заарештував П.Скоропадського та його супутників, після чого, однак, згодом звільнив³⁷. Відтак плани за допомогою звенигородських козаків дістатися Румунії та, отримавши там фінансову й, очевидно, військову допомогу, набрати військо з добровольців для боротьби з більшовиками, а, імовірно, заразом і проти соціалістичної Центральної Ради, не здійснилися. Таким чином, із січня 1918 р. під час українсько-більшовицької війни, та з приходом із лютого у країну, як здавалося на перших порах, союзних і прихильних до уряду УНР німців та

³⁴ ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.51 зв. – 52.

³⁵ Там само. – Арк.52 зв.

³⁶ *Скоропадський П.* Від початку 1918-го року до проголошення гетьманства // *Хліборобська Україна*. – Кн.ІV. – 36.VII і VIII. – Відень, 1922–1923. – С.45–46.

³⁷ ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.52–52 зв.

австро-угорців, план силового усунення Центральної Ради від влади цілком логічно повинен був відпасти. Проте, як виявилось, ненадовго.

О.Жуковський згадував, що вже у березні 1918 р., після повернення Центральної Ради до Києва, «повелась серед козаків отряда Прісовського, тепер Натієвського, агітація проти Центральної Ради, зміни її політики, проти жидів, проти того, що необхідно національний кабінет – як будто тоді не було національного кабінету і т.и. Стали поговарювати о перевороті. Назначен був вже і день – вівторок, про що мені стало відомим за оскільки день. Треба було негайно приймати рішучі заходи. Сил у мене під рукою не було так багато, щоб можна було покластись на них»³⁸. Військовий міністр зазначав, що в його розпорядженні було лише 1500–1800 січовиків, а тому йти на відкрите протистояння з заколотниками він не міг, відтак вирішивши відправити ненадійні частини на більшовицький фронт. Було віддано відповідний наказ про спішний вивід групи Натієва з Києва, проте міністра одразу обсіли численні як політичні (І.Луценко, О.Степанеко, О.Устимович), так і військові (надто О.Шаповал та П.Болбочан) діячі, аби той залишив цей підрозділ у столиці. Однак, попри всі заходи, група Натієва таки була виведена з Києва в березні 1918 р.³⁹

Саме у той час генерал П.Скоропадський, у солдатській шинелі, без засобів до існування, прибув у столицю України. Тут він зустрів кількох своїх петроградських знайомих, які допомогли йому грошми, та оселився у другорозрядних мебльованих кімнатах готелю «Кане» на розі вулиць Хрещатик і Фундуклівська. Незабаром до нього приєднався його підлеглий по 1-му (колишньому 34-му) армійському корпусу Г.Зеленевський, встановилося коло для спілкування та знайшлися однодумці. Тоді ж до П.Скоропадського дійшли чутки про наміри німців втрутитися у спосіб правління в Україні.

Так думка генерала про зміну уряду та суттєву корекцію соціально-економічного курсу країни знову набула актуальності. Проте за нових внутрішніх військово-політичних умов (перебування в Києві чималого німецького гарнізону) колишні плани повалення Центральної Ради мали зазнати істотних змін. Спочатку це питання обговорювалося в обмеженому колі осіб, але згодом розпочалася праця над створенням власної організації та пошук прибічників ідеї перевороту. Невдовзі навколо генерала згуртувалася досить міцна група, яка виявила згоду підтримати його кандидатуру. Відтак П.Скоропадський створив у Києві таємну організацію – Українська громада (згодом Українська народна громада), яку з часом планувалося переформатувати у партію.

Програма УНГ складалася з 39 пунктів. Серед основних засад організації були створення твердих підвалин для досягнення самобутності, процвітання, єдності та самостійності наново відродженої України, національної єдності всіх українців, проголошення української мови державною. Щодо прав громадян України, зокрема, наголошувалося на праві власності як основі людської культури. Земельне питання мало б базуватися також на

³⁸ Там само. – Арк.117 зв.

³⁹ Там само. – Арк.77–77 зв.

принципі гарантування приватної власності. Водночас держава мала право відчуження землі у великих власників і забезпечення нею хліборобів, насамперед козаків і тих, хто захищав Україну від зовнішніх та внутрішніх ворогів, у таких обсягах, що забезпечували заможне існування хліборобських родин.

Найбільш ґрунтовно і широко був представлений економічний блок програми, в якому, крім загальних тез щодо піднесення приватного підприємництва, ролі держави як його покровителя і заохочувача, відновлення господарства, було чітко виписано реформу оподаткування та необхідність створення обмеженої кількості державних монополій. Водночас передбачалася ліквідація як зовнішньої, так і внутрішньої торговельної монополії держави. Ретельно було розроблено заходи у сфері відновлення транспорту, в тому числі автомобільного загального користування з доступними тарифами.

У соціальній сфері пропонувалося законодавство, засноване на державному страхуванні праці, її охороні, особливо на шкідливих для здоров'я виробництвах, та вирішенні всіх спірних між працею й капіталом питань через примірювальні камери. У галузі судочинства було задеклароване прагнення до повної незалежності суду, перегляду цивільного та кримінального кодексів, реформування слідства, цивільного і виконавчого процесів тощо. Окремим розділом програми був культурно-освітній та охорони здоров'я, яким декларувалася турбота партії (УНГ) про «всебічний розвиток освіти», її доступність для всього населення. Мовами викладання мали бути: у нижчій школі – українська; у середній і вищій – за вибором учнів, але з обов'язковим вивченням державної (української) мови. Зазначимо, що у приватному житті громадяни мали б право використовувати також і російську (у східних губерніях) та польську (у західних) мови поряд з українською.

Програма УНГ не передбачала зміну назви держави – Української Народної Республіки, проте закликала зважати на досвід «національно-історичного минулого», а відтак запобігти крайнощам як самодержавного способу правління, так і «відсторонених теорій максималістів» (тобто, як легко зрозуміти, більшовиків та лівих українських соціалістичних партій). Форма ж державного устрою та правління в країні мала бути встановлена відповідно до «вільно висловленої волі народу»⁴⁰.

Як видно із програми, Українська народна громада не мала наміру встановлювати диктатуру П.Скоропадського. Однак серед її членів уже виіривали думки про передачу влади одній особі з диктаторськими повноваженнями та запровадження гетьманства (правник Парчевський). Загалом по Україні УНГ могла розраховувати на 1500–2000 осіб, і вже вела активні перемовини з різними правими колами (українськими самостійниками, УДХП, Радою зем'ян, Союзом землевласників), готувалася до захоплення влади. До складу Української народної громади у Києві входило 300–400 членів і прихильників (старшини й вояки 1-го Українського корпусу, старшини школи прапорщиків та козаки вільнокозацьких формувань, окремі

⁴⁰ *Геращенко Т.С.* Українська народна громада // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія. Економіка. Філософія. – К., 2000. – Вип.4. – С.199.

цивільні діячі й члени Союзу землевласників). Водночас твердження, що УНГ мала у столиці потужну і чисельну мережу, не відповідає дійсності. Як засвідчував начальник гетьманського штабу Б.Стеллецький, у Києві на час перевороту організація П.Скоропадського на з'їзді хліборобів 29 квітня 1918 р. мала у своєму розпорядженні лише 22 офіцерів⁴¹.

Серед провідних членів УНГ були працівник залізниці О.Лупаков, інженер-залізничник Б.Бутенко, член Союзу земельних власників А.Вишневський, великий землевласник, полковник у відставці й лідер київських монархістів Ф.Безак (близький до німецького командування), банківський діяч А.Ржепецький, правник і економіст О.Палтов, М.Гіжицький, генерал-майор В.Дашкевич-Горбатський, полковники Бенецький, Г.Зеленевський, В.Каракуца, В.Глинський, капітан Богданович, осавул В.Кочубей, підпоручик Яворський-Кулібаб, прапорщики Г.Лук'яненко-Лук'янов, В.Павелко, ротмістр О.Сахно-Устимович, наказний отаман Вільного козацтва І.Полтавець-Остриця та ін.

Спочатку П.Скоропадський планував змусити Центральну Раду самореформуватися та змінити уряд на правий, але незабаром зрозумів, що на це сподіватися марно. Якщо вірити його спогадам, то П.Скоропадський у березні ще не думав про гетьманство у вигляді диктатури, і лише після 10 квітня змушений був остаточно визначитися з переворотом і розпуском Центральної Ради, позаяк дізнався про можливу ліквідацію німцями української державності.

На початку квітня, відповідно до вже згадуваного плану німецької контррозвідки, німці почали шукати шляхи до встановлення контакту зі П.Скоропадським. Перша така зустріч відбулася 11 або 12 квітня 1918 р. із майором Гассе (з його ініціативи). Німецького офіцера надзвичайно цікавила Українська народна громада. Він виклав П.Скоропадському німецьке бачення усунення від влади Центральної Ради, яке полягало в таких тезах: переворот повинен мати вигляд волевиявлення народу, аби німецький райхстаг, а надто його соціалістична частина, не протестував; слід заздалегідь забезпечити, щоби на цьому «волевиявленні» більшість погодилася з потрібною кандидатурою; обранню бажано надати питомих національно-історичних форм⁴². Видається ймовірним, що подібна розмова відбулася і з І.Луценком, про що згодом побічно засвідчить один досить показовий факт – на з'їзді хліборобів, де обиратимуть майбутнього гетьмана.

Після зустрічі з майором Гассе П.Скоропадський зрозумів, що за потреби він зможе знайти спільну мову з німцями і, як зазначав він сам у спогадах, «відчув, що чекати нічого, що всі обставини складаються так, що потрібно діяти рішуче, що чекати допоки через партію що-небудь вийде, може бути, буде запізно, а головне, мене лякало 12 травня (дата запланованого скликання Установчих зборів – П.Г.-Н.). Офіцерства і людей, співчуваючих і рішучих, у мене на той час набралось багато, лише б німці не завадили. Проте тут я відчував, що можна їх переконати тримати негласний нейтралітет.

⁴¹ ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.80.

⁴² Там само. – Арк.77–78.

Я цілу ніч не спав, але на ранок, нікому не сказавши, я був достеменно готовий діяти рішуче і негайно»⁴³.

Як бачимо, зустріч із представником оберкомандо підштовхнула П.Скоропадського до активізації підготовки перевороту. Проте аж ніяк не стала визначальною, оскільки такі плани вже давно виношувалися майбутнім гетьманом та його прихильниками. Рано чи пізно і німцям, і Українській народній громаді довелося б узгодити свої позиції, позаяк усі вони мали одну мету – повалення Центральної Ради, а обставини, що склалися на той час в Україні, неминуче б змусили ці дві сили дійти до координації своїх дій. Попри це, окупаційне командування лише знайомилося зі П.Скоропадським і аж ніяк не визначилося на користь його кандидатури.

Отже, П.Скоропадський активізував підготовку до перевороту і на другий ранок після розмови з майором Гассе він «зараз-же покликав [...] до себе полковника Сахна-Устимовича й полковника Каракуца, і доручив їм негайно набирати офіцерів, не роз'яснюючи цим офіцерам поки що конкретної цілі наших заходів, бо необхідно було зберегти наш план в повній тайні, аби уникнути арештів і провалу цілої справи. Гіжицькому також було доручено вербувати офіцерів і зібрати відомості про всіх тодішніх видатніших громадських діячів. Парчевський взявся перебалакати зі школою прапорщиків. Вишневський, що енергійно працював у Союзі землевласників, взявся зробити потрібні приготування до з'їзду хліборобів, який був скликаний на 29 квітня»⁴⁴.

Німці ж усе ще прагнули вплинути на верхівку Центральної Ради й сподівалися, що у разі її «реформування» та встановлення тісного співробітництва, взаємини можна налагодити. 13 квітня 1918 р. посол А.Мумм зустрівся з провідниками УЦР (у тому числі з М.Грушевським), яких запросили на цю розмову з метою розв'язати кризу, що виникла в зв'язку зі згаданими вище наказами Г.Айхгорна. Після двогодинної розмови німецький дипломат дійшов остаточного висновку, що подальша співпраця з керівництвом УНР неможлива⁴⁵. Тоді ж у неспроможності провідників реально оцінювати ситуацію переконався й фельдмаршал Г.Айхгорн, про що 13 квітня 1918 р. відверто повідомив своєму міністрові закордонних справ: «Постійне співробітництво з цими людьми, які через свої соціалістичні теорії перестають розуміти реальне співвідношення речей, неможливе»⁴⁶. Усе це остаточно поглибило провалля на шляху до компромісу між державною владою УНР та командуванням німецько-австро-угорських військ в Україні. Порозуміння на основі розумних взаємних поступок ніхто не прагнув.

Того ж дня, 13 квітня (а потім і 15 квітня), майор Гассе, до якого приєднався спеціальний помічник начальника штабу німецьких військ в Україні генерала В.Гренера – майор Ярош, що володів російською мовою, знову зустрівся зі П.Скоропадським. Той виклав їм свій план і сказав, що окрім

⁴³ *Скоропадський П.* Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С.141.

⁴⁴ *Скоропадський П.* Від початку 1918-го року до проголошення гетьманства. – С.74.

⁴⁵ *Федюшин О.* Украинская революция. 1917–1918. – Москва, 2007. – С.156–157.

⁴⁶ *Українська Центральна Рада: Документи і матеріали.* – К., 1997. – Т.2. – С.347.

нейтралітету нічого від них не потребує. Утім, П.Скоропадський зауважив, що «був би дуже вдячний, якщо б вони завадили так чи інакше січовикам, які були тоді частиною, головним призначенням якої було охороняти уряд і Центральну Раду, якби вони завадили б їм вихід із касарень»⁴⁷. Звичайно ж, відповіді не було, але П.Скоропадському повідомили, що, можливо, із ним захоче зустрітися генерал В.Ґренер. Стало очевидним, що німці співчувають намірам П.Скоропадського, але остаточно ще не визначилися зі своїм вибором. Із цього приводу доречна думка О.Федишина: «Німецькі офіційні джерела не згадують про ці попередні зустрічі. Поки вони відбувалися, Ґренер та Мумм продовжували нарікати на відсутність належних діячів для керівництва урядом. Або помічники генерала – Ґассе та Ярош пішли на контакт із Скоропадським за власною ініціативою, не поставивши до відома вищі інстанції, або Ґренер до завершення розробки майбутнього гетьмана та його прибічників не хотів повідомляти про ці зустрічі, оскільки не знав, чи підійде кандидатура того на посаду голови уряду»⁴⁸. Друге припущення більш вірогідне, оскільки 21 квітня В.Ґренер у приватному листі до дружини зазначав: «Ми потребуємо нового уряду (в Україні – П.Г.-Н.), але якого уряду?»⁴⁹.

18 квітня начальник штабу німецьких військ генерал В.Ґренер і посол А.Мумм уже твердо вирішили повалити Центральну Раду, було навіть призначено дату – 28 квітня. До цього часу мало б бути обов'язково укладено торговельний договір з УНР, а вже потім застосовано «жорсткі заходи».

23 квітня 1918 р. після довготривалих кількатижневих перемовин і, як зазначав міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф О.Чернін, під сильним дипломатичним тиском⁵⁰, було підписано сумарний договір із товарообміну між УНР і Центральними державами⁵¹. Документ передбачав організацію крупного господарчого німецько-австро-угорського центру, або, кажучи простіше, величезного складу зернових продуктів, куди Центральні держави відряджали б довірених фахівців із хлібної справи. Але австро-угорський генеральний штаб переконав імператора Карла видати указ, що доручав військовим частинам дунайської імперії збір зернових продуктів у зайнятих ними областях. Продукти мали скуповуватися у населення. Військове командування вже не бажало мати торговельні справи з українською владою.

Того ж дня (23 квітня) у Києві відбулася спільна німецько-австро-угорська нарада, в якій узяли участь генерал В.Ґренер, військові представники обох сторін та посли А.Мумм і Й.Форґач. Дипломати виступили за збереження української державності як такої, але за зміну способу правління. У результаті, як свідчив А.Мумм, було досягнуто «згоди про цілі, але не методи». 24 квітня

⁴⁷ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С.142.

⁴⁸ Федюшин О. Украинская революция. 1917–1918. – С.162–163. Виданий 2007 р. рос. переклад праці американського історика українського походження Олега Федюшина відзначається вкрай низькою якістю, зокрема автора подано як «Федюшин».

⁴⁹ Там же. – С.158.

⁵⁰ Чернин О. В дни мировой войны. Воспоминания бывшего австрийского министра иностранных дел. – Москва; Петроград, 1923. – С.271.

⁵¹ ЦДАВО України. – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.65. – Арк.84–85 зв.

учасники наради ухвалили рішення: «1. Співробітництво з [Центральною] Радою більше неможливе. 2. Не слід намагатися створювати в Україні генерал-губернаторство. 3. У прийнятний термін слід створити український уряд, але такий уряд, який підпорядковуватиметься наказам німецького та австрійського командування. Йому доведеться гарантувати власне невтручання у необхідні воєнні та економічні заходи Центральних держав»⁵². Тоді ж були вироблені умови, що мали бути висунуті українській владі.

24 квітня 1918 р. посол Німеччини в Україні барон А.Мумм вручив українському уряду ноту-відповідь на його вимоги від 16 квітня 1918 р., в якій Раді Народних Міністрів УНР виставлялися контрвимоги. Того ж дня в будинку Бродського, де розташовувалось німецьке оберкомандо, у присутності В.Гренера, майорів Яроша та Гассе подібні ж вимоги було представлено й П.Скоропадському. У разі їх неприйняття жодною зі сторін українців німецько-австро-угорські війська мали ліквідувати національну державність і встановити в Україні генерал-губернаторство з повноцінним окупаційним режимом. Як згадував П.Скоропадський, В.Гренер сказав йому: німці не втручаються в українські внутрішні справи, проте з огляду на становище, що склалось у країні, і неможливості далі працювати з урядом Центральної Ради, вони співчують намірам П.Скоропадського.

Утім, перед тим, як розпочати більш предметну розмову з цього приводу, В.Гренер запропонував співрозмовнику ознайомитися з проектом угоди. Вимоги у загальному зводилися до таких тез: «1. У часи перебування австро-угорського і німецького війська на Україні ніяка українська армія не може формуватися. Може тримати винятково лише поліцейські відділи за порозумінням з обома командуваннями. 2. Для всіх злочинців супроти союзних військ установлюються німецькі і австро-угорські польові суди. Українська юстиція має бути забезпечена проти терору політичних організацій. 3. З усіх державних установ мають бути усунені неблагонадійні елементи. Всі земельні та інші надзвичайні комітети мають бути розпущені й замінені нормальними державними або земельними органами. 4. Якщо на Україні нема військових, судових законів, то вони мають бути замінені відповідними законами Центральних держав. 5. Усі розпорядження, що гальмують торгівлю харчовими і сирими продуктами, мають бути скасовані на користь Австро-Угорщини та Німеччини. Особливо має бути допущена вільна торгівля під сильним контролем союзників і українського уряду, а всі заборони вивозу й залізничний контроль мають бути скасовані. Має бути встановлений один спільний контроль на кордоні. 6. Аграрне питання має бути розв'язане через відновлення приватної власності й виплату за розділену між ними землю. В інтересах здатності сільського господарства до експорту великі земельні господарства мають бути збережені до певних, зазначених у законі меж. 7. Фінанси й валютне питання мають регулюватися на основі взаємного порозуміння. 8. Робітниче питання має бути врегульоване на основі відповідного законодавства»⁵³.

⁵² Федюшин О. Українська революція. 1917–1918. – С.160.

⁵³ Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 рр. – С.31–32.

Сам П.Скоропадський згадує дещо інші пункти, а саме: 1. Визнання після перевороту умов Берестейського договору. 2. Урегулювання курсу валюти. 3. Встановлення правильного контролю з вивозу харчових припасів. 4. Видання закону, згідно з яким німецькі війська, що перебувають на територіях України, мали право отримувати в районах дислокації необхідні їм харчі, за встановленими у кожній із місцевостей і відповідно до пори року цінами (вимога оберкомандо). 5. Щоби сейм було скликано лише у той термін, коли не буде перепонів на це з боку німецьких властей. 6. Прийняття зобов'язань відновлення судового апарату і спостереження за його правильним функціонуванням із застереженням на тому, аби в його складі не було демагогічних елементів. 7. Відновлення вільної торгівлі. 8. У випадку виявлення лишків серед харчових припасів, що належать вивезенню за кордон, надання Німеччині права переваги на придбання цих лишків. «Ось і все», – занотував після подання цього переліку гетьман у спогадах⁵⁴, а значить ані у квітні 1918 р., ані згодом він не вважав їх обтяжливими для себе та Української Держави.

П.Скоропадський згадував, що одразу не підписав угоди, а попросив надіслати цей проект, перекладений російською мовою, до нього додому для остаточного рішення. Звісно ж, усі ці пункти були ним прийняті (можливо, з несуттєвими застереженнями). Тоді ж В.Гренер запевнив П.Скоропадського, що той у разі вдалого перевороту вповні може розраховувати на сприяння німецьких військ у справі відновлення порядку і підтримки його особисто та нового українського уряду. «В день же перевороту, – зауважив В.Гренер, – вони будуть триматися нейтралітету, проте крупних безладів вони на вулицях допустити не можуть», а тому дав пораду П.Скоропадському «якомога ретельніше обмірковувати дії для захоплення урядових установ і особливо важливих осіб»⁵⁵.

Неспроможність державної організації призводила до непідконтрольності території, анархізації народних мас та їх поступового збільшовичення. Військовий міністр УНР О.Жуковський після інспекції армійських складів та майна на Правобережжі з розпачем зазначав: «Я бачив, в якому безпорядчному стані знаходиться наше село. Влади ніхто не почуває, бо її нема. Люди живуть по виробленим традиціям», додаючи, що все ж тоді в деяких місцевостях уже сформувалася «купка рішучих крикунів відважних, і вона тримала все село, як не волость, у своїх руках. Ясно вираженого обличчя у населення не видно було. Всі інтереси і бажання групіровались коло одного питання – земля»⁵⁶. Крім того, німці вимагали від уряду УНР жорстких і планомірних заходів щодо роззброєння населення та ліквідації «банд», але влада, зокрема військове відомство, відверто не зважала на такі пропозиції та роздаючи обіцянки союзному командуванню водночас нагромаджувала зброю й амуніцію на складах у провінції з метою в подальшому надати їх мережі повстанських загонів, які б мали розпочати повномасштабну війну з німецькими та австро-угорськими військами в Україні.

⁵⁴ Скоропадський П. Спогади. Кінець 1917 – грудень 1918. – С.148.

⁵⁵ Там само. – С.148–149.

⁵⁶ ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.81.

На цьому ґрунті німецько-австро-угорське командування, що зневірилося у здатності української влади досягти ладу в державі й відновити економіку, почало перебирати адміністративний контроль, встановлювати власну охорону військових складів і залізниць. Головним поштовхом до таких дій була насамперед турбота воюючих із країнами Антанти Центральних держав в отриманні продовольства і сировини, обіцяних їм Центральною Радою за військову допомогу у вигнанні з України більшовиків та забезпечення задля цього демілітаризації населення. Українська ж влада не надто переймалася виконанням умов торговельної угоди за Берестейським договором.

Нестабільність внутрішнього політичного і соціально-економічного стану в країні, неспроможність уряду УНР забезпечити поставку продовольства до Німеччини та Австро-Угорщини й широке обговорення в Центральній Раді умов перебування іноземних військ в Україні створили нездоланий бар'єр. Генерал Е.Людендорф лаконічно і чітко висловив причину, яка схилила Німеччину до повалення влади в УНР: «Молодий український уряд виявився неспроможним навести в країні лад і забезпечити нас (тобто німців – П.Г.-Н.) зерном»⁵⁷. Розуміючи, що на поточний момент Центральна Рада не має ані сил, ані широкого кола прибічників, які стали б на її захист, німецьке командування твердо вирішило покінчити з нею. 25 квітня 1918 р. Г.Айхгорн видав наказ про запровадження в Україні німецьких військово-польових судів, який фактично визначав фіктивне становище українського уряду на власній території⁵⁸.

Формальним приводом для такого рішення став арешт (а по суті викрадення) 24 квітня 1918 р. від імені до того часу нікому невідомої організації під назвою Комітет порятунку України⁵⁹ члена торговельно-економічної комісії УНР і впливового банкіра А.Доброго, який тісно співпрацював із німецькими партнерами. Командування групи армій «Київ» висунуло керівництву УНР ультиматум – протягом 24 годин розслідувати справу А.Доброго та покарати винних. Природно, що така вимога не могла бути виконана і це добре розумів німецький штаб. А вже наступного дня Г.Айхгорн оприлюднив свій наказ про запровадження в Україні німецьких військово-польових судів, заборону будь-яких мітингів і зборів та обмеження свободи слова й друку.

Суть же цього резонансного інциденту з А.Добрим, який мав для уряду УНР фатальні наслідки, полягала в наступному. Розчарувавшись у здатності есерівського уряду В.Голубовича виконати умови договору з поставання продовольства й третини військових запасів, а також в організації внутрішньої охорони ладу, на яку німці змушені були витрачати власні сили, вони вирішили діяти іншим способом, увійшовши у згоду з банками, головним чином, міжнародним, який в особі свого директора-розпорядника єврея А.Доброго за певну комісійну винагороду взявся скуповувати нібито

⁵⁷ Людендорф Э. Мои воспоминания о войне. 1914–1918 гг. – Москва, 1924. – С.274.

⁵⁸ Нова Рада. – 1918. – 27 квітня.

⁵⁹ ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.113.

для себе продовольство у населення. Справа йшла успішно. А.Добрий, який чудово знав місцеві умови й, походючи з дрібних маклерів, ще до світової війни став директором-розпорядником одного з найбільших київських банків, який провадив операції з цукром і зерном, легко встановив належну організацію скупки харчів, котрі потім почали надходити в розпорядження німецького командування.

Щодо заходів з охорони внутрішнього ладу, то німці почали застосовувати жорстокі фізичні покарання та висилку на примусову працю з висушування боліт у Польщі. Більшість же «порушників ладу» виявлялися членами правлячої партії есерів і, відтак, в УПСР зростало невдоволення діями німців. Саме задля протидії вона й створила згадану таємну організацію – Комітет порятунку України, до якої ввійшли найбільш патріотично налаштовані особи та три міністри уряду УНР. Однією з акцій цього комітету стало викрадення А.Доброго, як відданого німецького агента. Одного вечора на квартиру банкіра з'явилося кілька осіб і запропонували йому піти з ними. А.Доброго посадили в авто, що вже очікувало біля під'їзду, і відвезли на залізничний вокзал столиці. Там банкіра посадили у потяг і під охороною вірних людей відправили до Харкова⁶⁰.

Наступного дня весь Київ знав про несподіване й загадкове зникнення директора банку. Першою з версій була така, що А.Добрий, прихопивши гроші, утік. Проте ані у банку, ані в його квартирі не було виявлено слідів того, щоби він бодай щось захопив із собою (документи і навіть речі першої необхідності залишилися на місці). Іншою версією була думка про викрадення з метою отримання викупу, проте й вимог щодо обміну банкіра за винагороду не надходило. Лише за кілька днів з'ясувалося, що автомобіль, який бачили біля будинку А.Доброго, був казенним, а також те, що когось під посиленою охороною відправили потягом у Полтаву, і що день відправки збігався із днем зникнення банкіра. Так поступово німецька таємна поліція виявила банкіра у Харкові і вийшла на саму організацію Комітет порятунку України, дізнавшись про участь у ній членів уряду УНР⁶¹. Як наслідок, незабаром у цій справі німецький військово-польовий суд до двох років ув'язнення засудив голову Ради Народних Міністрів УНР В.Голубовича та військового міністра О.Жуковського, який, до речі, у своїх спогадах заперечував власну причетність до цієї акції, вказуючи, що головним організатором її був міністр внутрішніх справ М.Ткаченко та його підлеглий – директор одного з департаментів відомства Гаєвський.

Тим часом у ніч із 26 на 27 квітня, зі згоди військового міністра УНР, німці оточили й роззброїли дивізію синьожупанників, що була сформована в Німеччині з військовополонених вояків-українців російської армії. І хоча у своїх спогадах О.Жуковський заперечував факт своєї згоди на роззброєння і пояснював, що у своєму виступі 27 квітня 1918 р. у Центральній Раді заявив із цього приводу, що «тут нічого такого важливого не сталося; все це діло вийшло із-за непорозуміння» через те, щоб «не створювати вже й так

⁶⁰ Там само. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.61–63.

⁶¹ Там само. – Арк.64.

натянутих відношень громадянства до німецького командування»⁶², проте, попри заперечення військового міністра про непричетність до розформування дивізії, це не зовсім відповідає дійсності. Звичайно ж, він не віддавав такого наказу, однак прагнув здійснити розформування іменем військової влади УНР.

Як це не дивно, але наріжним каменем питання, бути чи не бути синьожупанній дивізії, став конфлікт навколо її командира та особисті амбіції українського військового міністра. Суть справи полягала в тому, що військовий міністр О.Жуковський безуспішно намагався усунути від командування дивізією генерала В.Зелінського й замінити його на отамана Мартинюка. «Із-за цього призначення і почалась ціла історія», – засвідчував очільник військового відомства УНР. Німці вступилися за В.Зелінського й категорично заперечували призначенню Мартинюка. Проте О.Жуковський в особистій розмові з В.Зелінським пригрозив йому військовим судом за невиконання наказу міністра і таки змусив того піти з посади «по хворості», але саме тоді й запланував розформувати дивізію. Він, зокрема, так мотивував свій намір: «Зелінський подав рапорт і таким чином гострий вузол був розв'язаний так, як я хотів. Після цього я упевнився, що німці хтят значну ролю грати на Україні, що просто вони хтят окупірувати. Необхідно создати силу, яка б протистояла б їм. А тому перш всього необхідно визволити половину дивізії з-під контролю німецького. Я хотів піднімати питання про розформовання їх, як не особливо дисципліновану частину, міркуючи здоровий елемент із них виділити в школу інструкторську під старшин»⁶³. Звичайно ж, німецьке командування дозволити цього не могло і врешті-решт наказало роззброїти синьожупанників.

У неділю, 28 квітня, під час вечірнього засідання Центральної Ради, перервавши виступ М.Рафеса, до зали несподівано увійшли німецькі солдати на чолі з молодим лейтенантом. Січові стрільці, які охороняли приміщення, навіть не намагалися перешкодити їм. Офіцер наказав усім присутнім підняти руки вгору, солдати обшукали членів УЦР, намагаючись знайти зброю. Одразу ж було взято під варту керуючого Міністерством закордонних справ Любинського і директора департаменту міністерства внутрішніх справ Гаєвського. Міністрів О.Жуковського, М.Ковалевського заарештованими лише оголосили, позаяк вони вже встигли залишити приміщення раніше. Замість міністра внутрішніх справ М.Ткаченка, якому вдалося уникнути арешту, під варту було взято його дружину. Того ж дня заарештували й голову Ради Народних Міністрів УНР В.Голубовича. Як згодом з'ясувалося, такі жорсткі дії було застосовано з дозволу німецького слідчого у справі зникнення банкіра А.Доброго – доктора Тройде та командира 27-го армійського корпусу, який виконував обов'язки військового судді. Проте цього демаршу вистачило, аби остаточно налякати й деморалізувати все керівництво УНР.

⁶² ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.112.

⁶³ Там само. – Арк.79–79 зв.

29 квітня Центральна Рада ухвалила Конституцію Української Народної Республіки, а об 11-й годині того ж дня у приміщенні київського цирку Крутикова (був розташований там, де зараз будинок №5 на вул. Архітектора Городецького, поряд із нинішнім майданом Незалежності) відкрився Всеукраїнський з'їзд хліборобів, скликаний Спілкою землевласників та українськими хліборобами-демократами. На з'їзд прибуло близько 8 тис. делегатів, переважно селян, з яких уповноважених представників було 6 тис. 432. Як зазначалося в телеграмі з Києва на ім'я міського комісара міста Миколаєва, делегати з'їзду представляли інтереси 7–8 млн селян-землевласників із 9 губерній України⁶⁴.

За задумом заколотників, з'їзд мав стати громадською опорою перевороту, послужити підтвердженням легітимності, виборності нової влади перед населенням країни. Ще до офіційного відкриття з'їзду делегати жваво обговорювали діяльність організаційного комітету на чолі з М.Коваленком, критикували Центральну Раду, її земельний закон і земельні комітети, а також пошепки казали, що новим гетьманом слід обрати П.Скоропадського. Зібрання було легальним, його дозволив уряд УНР, щоправда, не без тиску з боку німецького командування. Проте діячі Центральної Ради не очікували, що саме тут відбудеться один із показових актів перевороту, чутки про який, слід зазначити, уже ширилися столицею.

Привітальною промовою з'їзд відкрив голова ініціативної групи – селянин із Полтавщини М.Коваленко. Він також запропонував обрати головою зібрання М.Вороновича та призначити президію, до якої було обрано самого М.Коваленка та по два представники від кожної губернії⁶⁵. Із доповідями виступили І.Дусан, Рейхерт та Кістяківський (від президії), а також представники з місць: Ніколаєнко (Полтавська губ.), Кучма (Херсонська губ.), Прокопенко (Чернігівська губ.), Шохотька (Полтавська губ.), Сумцов (Харківська губ.), Кузьмін (Курська губ.) та Коваленко (Кременчуцький повіт). Більшість ораторів пропонували передати владу одній особі. Усі доповідачі критикували політику Центральної Ради та її уряду, а найбільше – земельний закон УНР, «котрий вніс на селі стільки руїни та анархії»⁶⁶. Головною тезою виступів цих представників середніх і великих землевласників була вимога: «Влада має бути твердою та сильною, всі розпорядження уряду повинні відповідати інтересам народу, бо в іншому випадкові народ буде незадоволений. Проте все слід робити для народу і коли він бачитиме, що уряд все робитиме в його інтересах, він залюбки віддасть усі свої сили на благо держави»⁶⁷.

Несподівано для багатьох делегатів було запропоновано обрати тут же гетьмана України. Після того, як з'їзд прийняв цю пропозицію, розпочалося балотування. Кандидатами були генерал П.Скоропадський, лікар, член партії соціалістів-самостійників І.Луценко та наказний отаман Вільного козацтва І.Полтавець-Остриця⁶⁸.

⁶⁴ Державний архів Миколаївської обл. (далі – ДАМО). – Ф.Р-5547. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1.

⁶⁵ Голос Юга (Елисаветград). – 1918. – 3 мая.

⁶⁶ ДАМО. – Ф.Р-5547. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.78.

Член Союзу земельних власників, учасник та один з організаторів з'їзду хліборобів граф Д.Гейден розповідав Н.Королю, що він, не бажаючи обрання П.Скоропадського, «зараз же підкликав до себе Бонецького і Липинського і шепнув їм, щоб вони виставили кандидатуру Б.Ханенка (нащадок гетьмана Михайла Ханенка)»⁶⁹. Цю кандидатуру підтримали всі «ліберальні» члени Союзу хліборобів-власників. Проте більшість вважала, щоб гетьман обов'язково був військовиком, як того вимагала українська традиція. На цьому особливо наполягали такі консерватори, як проводирі дворянства: Брацлавського повіту Балашов, Гайсинського повіту Севаст'янов, Єлизаветградського повіту Варун-Секрет (Варун-Секретов) та багато інших. Тоді Д.Гейден виставив кандидатуру іншого військовика – Дуніна-Борковського, але для більшості присутніх на з'їзді він був занадто лівим і його кандидатуру не підтримали⁷⁰.

Зауважимо також, що з огляду на те, що І.Полтавець-Остриця був членом УНГ П.Скоропадського та підлеглим генерала-отамана у Вільному козацтві, цілком логічно припустити, що він на цьому обранні грав роль технічного кандидата з метою підстрахуватися від несподіваних підсумків голосування на користь І.Луценка. Це свідчить про серйозне й небезпідставне побоювання прибічників П.Скоропадського конкуренції з боку цього авторитетного діяча. Те, що відбулося на з'їзді далі, тільки підтверджує цю думку. Під час перерви в роботі зібрання П.Скоропадського закликали негайно прибути на з'їзд і дати старт перевороту. Генерал, за його спогадами, дізнавшись про сприятливий перебіг подій на зібранні, перед від'їздом віддав сформованому напередодні Українською народною громадою т.зв. Охотницькому (добровольчому) полку наказ негайно розпочати захоплення головних державних установ у столиці, хоча раніше планувалося здійснити такі заходи 30 квітня. Здавалося б, якщо усе йде за планом, навіщо робити поспішні корегування? Відповідь на це питання проливає показовий епізод.

Після того, як представник Полтавщини Юрченко заявив, що влада має бути диктаторською, а отже, поєднаною в одній особі, із зали пролунали вигуки: «Гетьмана! Гетьмана!», «Гетьмана Скоропадського!». Першим вигукнув прізвище генерала хлібороб-демократ і його колишній однополчанин Шемет, якого гаряче підтримали селяни (колишні вояки) з Полтавщини та Чернігівщини. Після цього було оголошено перерву. Під час неї, близько 15-ї години, на з'їзд у супроводі двох ад'ютантів приїхав сам П.Скоропадський і попрямував у бокову ложу. У цей час, ще до завершення підрахунку голосів та оголошення підсумків голосування, група осіб з оточення П.Скоропадського вигукувала: «Хай живе гетьман України Скоропадський!». Цей вигук підхопила решта. Поспіх і небажання прибічників генерала дочекатися оголошення підсумків голосування можна пояснити тим, що (і про це згодом ходили чутки) лікар І.Луценко отримав на 20 голосів більше, ніж П.Скоропадський, а відтак слід було випередити

⁶⁹ *Король Н.* Як Павло Скоропадський став гетьманом України (уринок зі спогадів). – Нью-Йорк, 1967. – С.14.

⁷⁰ Там само.

оприлюднення результатів підрахунку⁷¹. Додамо також і спостереження, що після з'їзду спілкування І.Луценка та П.Скоропадського припинилося, їхні шляхи назавжди розійшлися, а партія соціалістів-самостійників опинилася в опозиції до гетьманського режиму.

Отже, по перерві, коли П.Скоропадський з'явився у ложі приміщення, в якому відбувався з'їзд, М.Коваленко, коротко резюмуючи волю зібрання, звернувся до присутніх: «Яка влада нам потрібна?»⁷². Після закликів до генерала П.Скоропадського «врятувати країну від хаосу і беззаконня», – зала одноголосно вигукнула: «Хай живе гетьман!»⁷³, супроводжуючи це оваціями⁷⁴. Усі закричали: «Гетьмана!», а потім, повернувшись у бік ложі П.Скоропадського, почали, махаючи шапками та хустками, вигукувати: «Гетьман Скоропадський!». Він встав і почав кланятися делегатам з'їзду, які одразу ж закричали: «На трибуну!», після чого президія пішла запрошувати його до виступу⁷⁵. П.Скоропадський звернувся до зібрання з промовою: «Панове, дякую вам за те, що ви мені передаєте цю владу. Не для своєї користі беру я на себе тяготи тимчасової влади, однак ви самі добре знаєте, що анархія всюди почала панувати і що тільки на вас, хлібороби, і на здравомислячі верстви ми будемо спиратися. Прошу Бога, щоб він дав нам силу та міцність врятувати Україну»⁷⁶. Після цього заведені до краю делегати підійняли на руки новообраного гетьмана і залом покотилося гучне: «Слава!»⁷⁷.

Як тільки натовп вгамувався, Шемет виступив зі зверненням до П.Скоропадського, яке в перерві між засіданнями з'їзду написали Д.Гейден та В.Липинський⁷⁸. Від імені з'їзду новообраного гетьмана привітав граф Д.Гейден⁷⁹. Учасники зібрання одноголосно ухвалили й подали йому резолюцію з низкою вимог щодо подальшого розвитку країни в земельному питанні, економічних принципів державної політики та виборчого законодавства, підготовлену ініціативною групою й зачитану присутнім І.Дуссаном⁸⁰.

Хотілося б звернути увагу у цьому контексті не стільки на антихаосну (по суті антирадівську) риторику П.Скоропадського, що була у тих стінах очікуваною та логічною, скільки на окремі нюанси його коротенької промови. Перш за все генерал одразу ж подякував присутнім за «передачу» йому влади, не вдаючись при цьому до таких «сентиментів», як таємне

⁷¹ ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.78–79.

⁷² Голос Юга. – 1918. – 3 мая.

⁷³ Полонська-Василенко Н. Історія України. – Т.2. – Мюнхен, 1976. – С.489–490; Кушнірський А. Патріот і державний муж України. – Чикаго, 1974. – С.16.

⁷⁴ ДАМО. – Ф.Р-5547. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1.

⁷⁵ Голос Юга. – 1918. – 3 мая.

⁷⁶ ДАМО. – Ф.Р-5547. – Оп.1. – Спр.3. – Арк.1–2.

⁷⁷ Там само. – Арк.2.

⁷⁸ Воно було написане російською мовою, після чого В.Липинський відразу переклав документ українською. Потім, як згадував сам Д.Гейден, «закликали Шемета. Липинський кілька разів на голос прочитав це звернення, майстерно деклямуючи. Після того заставив Шемета в нашій присутності голосно його прочитати та вивчити напам'ять, а Липинський кожний раз поправляв при читанні Шеметом наголоси та у відповідних місцях інтонацію. Після перерви, як тільки розпочалося засідання, Шемет і виступив зі своїм зверненням до Скоропадського, після обрання» (див.: *Король Н. Як Павло Скоропадський став гетьманом України...* – С.14–15).

⁷⁹ *Король Н. Як Павло Скоропадський став гетьманом України...* – С.14–15.

⁸⁰ Голос Юга. – 1918. – 3 мая.

голосування та інших належних процедур. Крім того, такою заявою він підняв статус зібрання (а отже, і кожного з присутніх) до рівня вершителів долі Батьківщини та її рятівників. Слова «не для своєї користі», «тяготи» та «тимчасової» щодо влади мали вказати делегатам з'їзду на відсутність у нього не лише особистих амбіцій і готовність із легкістю відмовитися від такого «тягаря», та ще й за умов безладу, проте й на певною мірою самопожертву. Класичний прийом, який спонукає присутніх ще більш наполягати на своїй пропозиції і, таким чином, дає свого роду «індульгенцію» диктаторові від закидів в узурпації влади. Важливим психологічним кроком у промові було також те, що П.Скоропадський, говорячи про майбутню владу, не ототожнював її (принаймні перед делегатами з'їзду) із власною персоною, постійно наголошуючи: «Ви мені передаєте цю владу»; «тільки на вас, хлібороби, і на здоровомислячі верстви будемо ми спиратися»; «щоб він (Бог – П.Г.-Н.) дав нам силу та міцність врятувати Україну». Таким чином, учасники проголошення його гетьманом мали відчутти свою власну дотичність до влади як у ту мить, так і в перспективі, а отже, ще раз (до того ж, у запалі усвідомлення творців історії) переконалися у вірності свого вибору – як щодо потреби країни у диктатурі, так і щодо вибору кандидата на неї – гетьманського нащадка, отамана Вільного козацтва, бойового генерала і людини, яка є однією з них, Павла Скоропадського. У такій справі, як державний переворот, дрібниць не буває і його організатори, як видно, це чітко усвідомлювали.

Як видається, уся акція була ретельно зрежисована прибічниками генерала, які вміло використали загальне незадоволення присутніх політикою Центральної Ради і так званий «ефект юрби», що врешті й призвело до овацій та загального екстазу серед присутніх на з'їзді, більшість з яких, вочевидь, навіть не підозрювала не лише про позалаштункові приготування до цієї події, а й про подальший сценарій безпосереднього втілення їхнього пориву в життя.

Сьогодні достеменно відомо, що урядовці УНР знали не лише про підготовку перевороту, а й точну його дату. Якими ж, власне, силами (виключаючи роззброєних синьожупанників) могла скористатися Центральна Рада в Києві для свого захисту? Отже, в розпорядженні уряду УНР були школа старшин (1200 чол.), січові стрільці (близько 3000 чол. із кулеметними командами та гарматною батареєю), козаки з числа колишніх військовополонених (600 чол.), школа підстаршин (близько 300 чол.). Загалом – понад 5 тис. вояків, не враховуючи Вільних козаків із числа мешканців столиці, яких також уже дратувало зверхне поведіння німців⁸¹. То були сили, незадоволені німцями, але потрібні були також і сили, що були задоволені Центральною Радою, і які б не перейшли на бік заколотників. Столичному Вільному козацтву віри йняти не можна було, позаяк вони постійно виявляли незадоволення діяльністю влади УНР взагалі й, зокрема, військового міністра⁸². Інші підрозділи також відверто не виявили наміру вступатися за Центральну Раду.

⁸¹ ЦДАВО України. – Ф.3543. – Оп.2. – Спр.1. – Арк.117 зв.

⁸² Там само. – Арк.77.

Що ж до січових стрільців, то вони до надвечір'я не були заблоковані німцями у казармах, проте були абсолютно дезорієнтовані державним керівництвом УНР. Як згадував Є.Коновалець, стрілецька рада ще за два тижні до перевороту дізналася про плани повалити Центральну Раду і доповіла про це членам Центральної Ради – есерам І.Лизанівському, М.Чечелю та М.Шрагу, проте стрільці так і не отримали будь-яких вказівок із цього приводу. За кілька днів, стурбований бездіяльністю політичного і військового керівництва країни, Є.Коновалець особисто розповів про майбутній переворот М.Грушевському, але той відповів, що «нічого лякатися, що він сам навідувався у німецькому командуванні й говорив із представником німецького командування полк. Штольценбергом, та що він має певні відомості, що Центральній Раді рішуче нічого не грозить»⁸³.

28 квітня, у день, коли німецькі солдати арештовували урядовців у приміщенні Центральної Ради, стрільці повідомили заступника військового міністра УНР О.Грекова, що на Липках нашвидку організовуються відділи старшин-гетьманців, а в будинку Любинського розташувалася штаб-квартира П.Скоропадського. О.Греков, на пропозицію Є.Коновальця обеззброїти їх, не дав дозволу на виступ, «і казав лише спитати німецьке Oberkommando, як воно ставиться до цього перевороту»⁸⁴? Така позиція вищого керівництва держави повністю дезорієнтувала стрілецьтво.

Яскравим свідченням цьому є, власне, сам день перевороту. Коли 29 квітня 1918 р. сотня січових стрільців Ф.Черника, маючи на озброєнні 12 кулеметів, переходила Софійський майдан у напрямку будівлі Центральної Ради для посилення її охорони, там по закінченню з'їзду хліборобів саме відбувався молебень на честь помазання П.Скоропадського на гетьмана. Стрільці, виконуючи наказ нікого не чіпати, пройшли повз дійство, не перешкоджаючи очевидній спробі зміни влади. «Це був останній момент, в якому можна було раптовим енергійним виступом завернути біг подій, бо німці не були би встигли прийти на поміч Скоропадському та його однодумцям», – із розпачем згадував Є.Коновалець, додаючи, що «прогання того моменту є також виною вищої української команди м. Києва, уряду й президії Центральної Ради, яких гетьманський переворот так налякав і збентежив, що вони не були всілі дати нам (січовим стрільцям – П.Г.-Н.) якихось ширших директив»⁸⁵.

Між тим гетьманці не мали б змоги чинити суттєвий опір. Як зазначав начальник штабу П.Скоропадського Б.Стеллецький, «війська уряду (Центральної Ради – П.Г.-Н.), на які він міг розраховувати, складалися з кількох сотень січовиків, але ж і цього достатньо, позаяк у Скоропадського рівно нікого не було, якщо не рахувати кількох десятків офіцерів, котрі погодилися його підтримати, проте які на час обрання спочатку прибуло 15, а згодом виявилось усього 22 чоловіки»⁸⁶. Німці вдалися до певних дій лише

⁸³ Коновалець Є. Спомини й уваги // Кучабський В., Безручко М., Коновалець Є. Золоті ворота. Історія січових стрільців. 1917–1919. – Л.; Рочестер, 2004. – С.267.

⁸⁴ Там само. – С.268.

⁸⁵ Там само. – С.268–269.

⁸⁶ ЦДАВО України. – Ф.4547. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.80.

з часом, коли, під приводом недопущення народних безладів у місці розташування їхнього вищого командування, вони заблокували січових стрільців у казармах, а їх окремі групи, що опинилися на вулиці, затримували й роззброювали.

Тим часом підрозділи гетьманців заходилися перебирати контроль над адміністративними та урядовими установами й арештовувати членів уряду, хоч більшість із них уже встигли сховатися. Безпосередньою акцією захоплення державних і адміністративних будівель Києва командував генерал В.Дашкевич-Горбацький, а окремими підрозділами – полковники Сахно-Устимович, Глинський, Каракуца, підполковник Бенецький, капітан Богданович та інші офіцери. До всіх українських частин було надіслано агітаторів. До вечора 29 квітня було взято під повний контроль більшу частину установ, однак найважливіші ще залишалися невідконтрольними заколотникам. Після засідання Центральної Ради загін гетьманців захопив її будинок – приміщення Педагогічного музею. Не обійшлося й без втрат. Охоронці Центральної Ради – січові стрільці – відкрили вогонь, при цьому було вбито трьох старшин-заколотників. Надалі ж переворот тривав без жертв. Німецькі війська при цьому зберігали нейтралітет, але, як справедливо зазначав П.Скоропадський, «очевидно готові були вмішатися, коли б на вулицях виникли більші розрухи». До другої години ночі з 29 на 30 квітня було захоплено елітарний район у Липках, військове і Міністерство внутрішніх справ УНР, а також Державний банк, охорону якого нейтралізував загін полковника О.Сахна-Устимовича. Тоді ж на бік заколотників перейшли начальник штабу Центральної Ради полковник О.Сливинський та кавалерійський відділ на чолі з полковником М.Аркасом. Надалі було захоплено будинок генерал-губернаторів Києва й Маріїнський палац⁸⁷.

Отже, чи відбувся факт державного військового перевороту? Безперечно. Військовий переворот – це завжди державний переворот, оскільки при цьому відбувається незаконна зміна суб'єктів державної влади. Щодо генерала П.Скоропадського, то він справді вдався до заздалегідь спланованих силових заходів (за попередньої домовленості з німецьким командуванням) із метою зміни існуючого у країні політичного (від революційної демократії до одноосібної диктатури) та соціально-економічного (від націоналізації, соціалізму і побудови безкласового суспільства до капіталізму й відновлення поділу суспільства на класи) ладу та повалення цивільного режиму (від соціалістичного парламентаризму і народної міліції до опори у диктаторському правлінні на власні воєнізовані підрозділи й поліцейську службу та збройні сили іноземних держав).

Так закінчився державний переворот 29 квітня 1918 р., після успіху якого було проголошено про створення Української Держави у формі гетьманату П.Скоропадського, який кардинально змінив суть української державної моделі. Цілком природно, що тоді, за часів революційних перетворень та вибуху соціально-політичних суперечностей, такі заходи, можливо, були

⁸⁷ Скоропадський П. Спомини. – К., 1992. – С.89, 109–110, 140; Крип'якевич І., Гнатевич Б., Стефанів З. Історія українського війська. – Л., 1992. – С.44.

прийнятними, дієвими та й «легітимними» з огляду на так звані «потреби наведення ладу в країні в умовах соціальної анархії» чи «державотворчої (консервативно-революційної) доцільності в боротьбі з соціалістичною вакханалією». Визначень може бути стільки, скільки й бажаючих виправдати або звинуватити у чомусь ту чи іншу сторону у добу зламів суспільних, моральних і навіть державних.

Номінально саме з'їзд хліборобів (переважно середніх і великих власників, спільно з партією хліборобів-демократів та Союзом земельних власників) видав П.Скоропадському «добро» на переворот, фактично – німецьке військове командування. Генерал здобув диктаторські повноваження. Конституційними документами Української Держави стали гетьманська грамота «До всього українського народу» та «Закони про тимчасовий державний устрій України». Водночас П.Скоропадський відкинув будь-які спроби довічної абсолютизації влади. Його диктатура мала бути лише тимчасовою, до стабілізації політичного і фінансово-економічного становища в країні, після чого демократично обраний Сойм (парламент) повинен був визначити державний устрій Української Держави і форми правління в ній. До скликання Сойму законодавчі функції здійснювали фахівці міністерств, після чого закони ухвалювалися урядом і затверджувалися гетьманом. Виконавчу владу здійснювала Рада Міністрів.

Українська Держава забезпечувала право приватної власності, влада взяла курс на побудову ліберального капіталізму (за економічною сутністю) зі значною долею державних монополій та впливовим прошарком великої буржуазії. Це була унітарна держава диктаторського типу із тимчасовим обмеженням демократичних свобод. Водночас гетьманський режим був державою українського територіального націоналізму сучасного зразка (соборницька політика, українцями вважалися всі громадяни країни без різниці етнічного походження тощо), що базувався на основі українських консервативних традицій та ідеології. За час свого нетривалого існування Українську Державу визнало понад 20 країн світу. Національний суверенітет, як і владні повноваження самого гетьмана, де-юре були повносяжними, проте де-факто частково обмежувалися військово-політичною залежністю від іноземного військового командування (головно німецького), що дозволяє кваліфікувати Україну часів П.Скоропадського як сателіта провідних європейських держав – Німеччини та Австро-Угорщини.

Водночас поряд з утиском діяльності партій соціалістичного спрямування гетьманська влада не квапилася скликати Сойм, вирішити земельне питання (хоча б в обсязі заявлених П.Скоропадським 25 десятин) тощо, а отже, село залишалося без землі й дедалі нарощувало протестні сили. Через протидію Берліна та Відня П.Скоропадський не встиг організувати регулярну армію, і коли у цих країнах відбулися революції та вони зазнали поразки у світовій війні, влада гетьмана залишилася без надійного захисту. Прагнучи заручитися підтримкою Антанти, П.Скоропадський змушений був 14 листопада змінити помірковано-нейтральний уряд Ф.Лизогуба на проросійський С.Гербея. Прихильність Антанти до ідеї «єдиної Росії», а також реальна

небезпека більшовизму за умови відсутності боездатного українського війська змусили гетьмана активізувати дії щодо створення єдиного антибільшовицького фронту. Швидкоплинність і непередбачуваність подій вже не давала ані часу, ані змоги створити боездатну армію чи організувати військовий блок України з Доном, кавказькими народами та прикавказькими козаками, плани якого плекав гетьман раніше. Українські ж збройні формування були ненадійними і небезпідставно підозрювалися гетьманськими ж спецслужбами у змові з радикальними соціалістами та плануванні перевороту – тепер уже проти самого П.Скоропадського.

Карколомність військово-політичної ситуації вимагала швидких, адекватних і рішучих дій. Виявилося, що ані П.Скоропадський, ані його оточення не були готові до таких різких і, головне, радикальних перемін у вкрай стислий час. Відтак колишній бойовий генерал фактично розгубився і підпав під вплив проросійської частини свого оточення, яке досить легко переконало його в тому, що лише Антанта, а отже, і «біла» Росія (по суті – Добровольча армія та нашвидкуруч сколочені загони російських офіцерів у Києві) стануть гарантами існування гетьманату. Проте задля цього слід було переглянути статус Української Держави. Як наслідок, 14 листопада П.Скоропадський підписав свою відому грамоту про федерацію з «білою» Росією, що остаточно позбавило його будь-якої підтримки навіть із боку українських консервативних кіл. У підсумку, 14 грудня 1918 р. гетьманський режим було повалено внаслідок путчу січових стрільців та української соціальної революції (народного повстання).

In the article reproduced the events that caused the fall from power of the Central Council, the process of preparation and the circumstances of success coup led by P.Skoropads'kyi mule farmers Rally April 29, 1918, and the role in these events internal and external factors.

